

DİNDE SEMBOLÜN FONKSİYONU VE İSLÂM'DA SEMBOLİK DEĞERLERİN BUGÜNÜ

Yrd. Doç. Dr. Erkan PERŞEMBE*

Toplumsal gerçeğin temel yapılarından biri olan din, onunla ilginin yoğunluğu nasıl olursa olsun günlük yaşantımızı çeşitli şekillerde etkilemekte ve bir yaşama biçimi olarak kişisel ve toplumsal davranışlarımızın oluşmasında önemli rol oynamaktadır.¹ Din, bu anlamda çok önemli bir toplum olayıdır ve gerçeğ anlamını kendisine bağlı bir cemaatte bulabilmektedir.² Sosyolojinin ilgilendiği şey, dinlerin tanımlandığı bir alan değil, insanların dinden kaynaklanan sosyal faaliyetleridir.³ Dinin diğer toplumsal yapılarla olan ilişkileri, onlar üzerinde oluşturduğu normlar ve kendi normlarının etkilenme biçimleri din sosyolojisinin verimli araştırma alanlarıdır.⁴ Temel dinî tecrübe, kendi teolojik öğretilerinden başka, insanların dünya karşısındaki durumlarıyla ilgili belli bir ruh, bir dünya görüşü (Weltanschauung) getirir. Bu öğretiler insanlara dini yönelişin içten baskısı olarak etkide bulunmakta onların günlük davranış ve yaşayışlarına ve insanlararası yakınlaşma ya da uzaklaşma sürecine derinden nüfuz etmektedir.⁵ Böylece dinin beraberinde getirdiği karakteristik tutumun, insan ruhunun ya da zihniyetinin toplumsal sonuçları ile genel olarak dinle diğer sosyal faaliyet alanları arasındaki ilişkiler, farklı toplumsal yapıları ortaya çıkarmaktadır.⁶

Dinlerdeki gelişmeler sosyolojik zeminde ele alındığında, din ile toplum arasındaki ilişkilerin karşılıklı etkileşim halinde olduğu, dinsel norm, yapı ve örgütlerin toplumun siyasal, ekonomik, hukuksal ve diğer

* O. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Davut Dursun ; **Din Bürokrasisi**, İşaret Y., İstanbul 1992, s.11.

² Baykan Sezer ; **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Y., İstanbul 1981, s.20.

³ Günter Kehrler ; **Din Sosyolojisi**, (Ç:Semahat Yüksel), İstanbul 1992, s.7.

⁴ Hans Bosse; "Zu einem Thema der modernen Religionssoziologie", **Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie**, Opladen, Band VII, s.96.

⁵ M.Rami Ayas ; **Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma**, Ankara 1991, s.14.

⁶ Ünver Günay ; **Din Sosyolojisi Dersleri**, Erciyes Üni. Y.,Kayseri 1993, s.182.

alanlarını etki altında bulundurduğunu, buna karşılık dinlerin de toplumsal yapı ve örgütlerden etkilenmekte oldukları görülmektedir.⁷ Ancak din, her zaman kendi nesnel gerçekliği ve bunun toplumsal uzantıları ya da toplumsal yapının oluşumunun temel elementlerinden biri olarak ele alınmamış, çeşitli eleştirilere konu olmuştur.⁸ Özellikle “Aydınlanma Çağı”ndan bu yana rasyonel nitelikte çeşitli yorumların ağır saldırısına uğramıştır. Birçok filozof, psikolog, sosyolog ve antropolog dini kendi bilimsel kavramları ile değişik görüş açılarından açıklamaya çalışırken sık sık dinî davranış ve bağlılıkları kendi öz dinsel muhtevastan uzaklaştırmışlardır. Tanrı’nın ya da herhangi bir tanrısal otoritenin varlığı tüm bilimsel ve rasyonalist nitelikli Batı geleneği tarafından defalarca sorgulanmış, dinî tecrübenin altındaki gerçek açıkça ya da zımnen reddedilmiştir. Sonuç olarak dinsel fenomenler, kendi başlarına ele alınarak incelenmenin ya tamamen göz ardı edildiği ya da ihmal edildiği belli bir bilimsel çerçeveye yerleştirilmiştir.”⁹

Dinler, her şeyden önce toplumların kendilerini tanıma ve tanıtma aracı olmuştur. Toplumlar arası farklılaşmalarda toplumlar kendi benlik ve kişiliklerini dinde ifade etmişlerdir.¹⁰ İnsanın doğal ve toplumsal çevresinde meydana gelen olaylar insanlarla birlikte vardır. Daha doğrusu insanlarla belli ilişkiler içine girdikleri sürece bir anlam kazanmaktadırlar. Kazandıkları anlam da dolayısıyla bağlı oldukları ilişkiler içinde biçimlenmektedir.¹¹ Bunun sonucunda olaylar insanlar için çok yönlü ve karmaşık anlamlar kazanmaktadır. Böylece din de insanların olaylarla olan belli ilişkilerinde olayları belli açıdan kavramalarının bir ifadesi olmaktadır.¹² Bir dine has zihniyetin o dine itikat edenler arasında paylaşılması ve yayılması sonucunda inananlar normal dünyevî hayatlarını devam ettirirken bile bu zihniyetin etkisi altında kalırlar. Dünyaya karşı takındıkları tavrın dinden ileri geldiğinin şuuruna vakıf olsunlar veya olmasınlar dış alemi dinlerinin ışığı altında görürler.¹³

Dinin tarihsel ve evrensel süreçte özel sosyal şekillerde belirlediğinin bilinmesi, modern toplumda dindarlık problemini Din Sosyolojisi için ve-

⁷ Dursun; a.g.e., s.15.

⁸ M.Emin Köktaş; **Türkiye’de Dinî Hayat**, İşaret Y., İst., 1993, s. 12.

⁹ Elisabeth Özdalga; “Din Din midir Yoksa Başka Bir Şey midir ? Dinsel Fenomenleri İndirgeyici (Redüksiyonist) Yaklaşımların Bir Ön Eleştirisi”, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, C: 3, S:2, Nisan 1989, s.30-31.

¹⁰ Sezer ; a.g.e., s.34.

¹¹ Sezer ; a.g.e., s.34.

¹² Henri Desroche; “Religion und gesellschaftliche Entwicklung”, **Religionssoziologie**, (Hg.Friedrich Fürstenberg), Berlin 1964, s.407.

¹³ Hans Freyer ; **Din Sosyolojisi**, (Ç:Turgut Kalpstütz), A.Ü.İ.F.Y.,Ankara 1964, s.71.

rimli bir perspektife yerleştirir.¹⁴ Bizim bu çerçevede ele alacağımız konu, dinî dünya görüşünün modern toplum için ifade ettiği anlamın özellikle sembolik dini ifade ve imajlardaki görünümünü aydınlatmaya çalışmak olacaktır. Türkiye’de farklı yorum biçimleriyle yaşanan şekliyle dindarlığın, bazı sembolik görünümelerde, anlam kazanan yönlerinin sosyolojik incelenmesi bizim için önemlidir.

Dinde Sembolün Fonksiyonu :

(Lâtince kökenli olan “sembol” kapalılık içinde görülemeyen bir realiteyi yansıtan bir simge ya da maddî bir nesnedir.¹⁵) Eski hıristiyan kilisesinde, dinin hakikatlarını ifade etmeğe akidelere “symbolon, sembol” denilir ve bu suretle onun aşılabilir sınırlarına ima edilirdi.¹⁶

Semboller, müşahede olunamayan esrarlı bir olgu hakkında bize çok net olmayan bir duygu, his ve izlenim vermektedir.¹⁷ Sembolün anlamı onun maddî şekilleri aracılığıyla görünür ve anlaşılır.¹⁸ Bir yerde semboller bir kimse ya da grup için belli bir anlam ya da anlamlar taşıyan bir tasvir, bir ifade veya herhangi bir şey olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bunların anlam ve değerleri fonksiyon icra ettiği toplum, çevre ya da kültürel bağlamlarla bir yerde sınırlı kalmak durumundadır.¹⁹ Dolayısıyla semboller ifade ettikleri şeyle olan içsel ve karşılıklı referansları bağlamında anlamamız mümkündür.²⁰ Eliade, bazı sembollerin ortaya koyduğu anlamın yalnız yorumdan ibaret olmadığını, bizzat sembolün o anlamı taşıdığını söyler.²¹)

Sembol, nesnellik aracılığıyla kökleri aramızda olan soyut-manevî hakikat basamaklarına ve muhtevaların eşiklerine yaklaşma imkânı sağlamaktadır.²² Semboller davranışlarımız üzerinde bilinçli ya da bilinçsiz

¹⁴ Thomas Luckman ; “Modern Toplumda Din ve İnsan”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S:5., (Ç:M.Emin Köktaş), İzmir 1989, s.431.

¹⁵ Günter Drosdowski (Ed); **Duden Deutsches Universalwörterbuch**, Duden Verlag, Mannheim 1989, s.1503.

¹⁶ Annemarie Schimmel ; “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir ?”, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:III-IV., Ankara 1954, s.68.

¹⁷ Paul Foulquie ; **Dictionnaire de la Language Philosophique**, PUF, Paris 1969 s.705’den aktaran Sadık Kılıç; **İslâmda Sembolik Dil**, İnsan Y., İstanbul 1995, s.56.

¹⁸ Horst Jürgen Helle; “Symbol”, **Wörterbuch der Soziologie**, (Hg.Günter Endruweit und Gisela Trommsdorff), Band 3, Enke Verlag, Stuttgart 1989, s.713.

¹⁹ Turan Koç ; **Din Dili**, Rey Y., Kayseri 1995, s.92.

²⁰ Koç ; **a.g.e.**, s.93.

²¹ “Symbolism”, **The Encyclopedia of Religion**, Ed:Mircae Eliade, C:14, NewYork 1987; s.206.

²² Kılıç; **a.g.e.**, s.56.

olarak etkili olurken,²³ görülmeyen bir alemin nesnel işaretleri olarak insan ruhunun derinliklerinde ve şuur altında oluşan düşünce ve duygularında da etkinliğini devam ettirirler.²⁴ Ancak insan zihninin ürünü ve onun yorum biçimine bağlı işaretler olarak anlaşılan semboller²⁵ asıl anlamını cemaatvari ilişkiler içinde bulmaktadır.²⁶ Toplumsal yaşayışın kökenine bakarak, belirli değerler çerçevesinde yönelişlerimizi mümkün kılan şeyler kafamızda taşıdığımız buna benzer semboller dağarcığıdır.²⁷ Semboller birden çok kimsenin paylaştığı bir toplum haritası oluşturur.²⁸ Böylece onların kullanılması ve başkalarının eylemlerine anlam verme arayışı insanların etkileşimine aracılık etmektedir.²⁹

Sembollerin anlamı üzerinde toplum içinde bir anlaşma olduğu için bunlar ortak bir anlaşma sağlarlar.³⁰ Toplumun ortak yaşantısı içinde tarihsel bir süreklilik içinde anlam kazanmış farklı sembolik değerler aynı zamanda toplumun kültürel yapısının kodlarını oluştururlar.³¹ Çocuk büyütmeden görgü kurallarına, ekonomik faaliyetlerden eğitime kadar sembollerin ifade edildiği kompleks bir toplumsal ilişkiler alanı vardır ki, bunların her biri kendi içinde toplumun bireyleri için anlam ifade eden bir sistem bütünlüğü oluştururlar.³² Blummer'e göre insanlar şeylere karşı, şeylerin kendilerine ifade ettiği anlamlara göre tavır alırlar. Bu anlamlar muhataplarıyla olan etkileşimden çıkarılabilirler ve yorumsal bir süreçte değişikliğe uğrayabilirler.³³ Ancak semboller insanların ilişkilerinde devam eden bir süreç halinde anlamlarını korumaktadır. İnsan etkileşimlerinin sembolik özelliğe sahip olmakla bir anlam taşıdıklarını iddia edebiliriz.³⁴ Çağdaş insan eski çağların hatırlanması mümkün olmayan mirasının her zaman bilincinde olmasa da, dünyaya ilişkin geleneksel (sembolik) kavrayışıyla ilgili bir şeyler tavır ve davranışlarında halen devam etmektedir.³⁵ Tarihsel süreklilik içinde eskinin sembolik değerleri çok fazla deği-

²³ Koç ; a.g.e., s.90.

²⁴ Kılıç ; a.g.e., s.58.

²⁵ "Symbolism", a.g.e; s.207.

²⁶ Helle ; "symbol", a.g.e., s.714.

²⁷ Mardin ; **Din ve İdeoloji**, İletişim Y., İstanbul 1983, s.98.

²⁸ Mardin ; **Din ve İdeoloji**, s.90.

²⁹ Margaret Poloma; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Ç:Hayriye Erbaş, Gündoğan Y., Ankara 1993, s.228.

³⁰ Mardin ; **Din ve İdeoloji**,s.42.

³¹ Mardin ; **Din ve İdeoloji**, s.116.

³² Mardin ; **Din ve İdeoloji**, s.43.

³³ Poloma ; a.g.e., s.224.

³⁴ Peter Winch ; **Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe**, Ç:Ömer Demir, Vadi Y., Ankara 1994, s.49.

³⁵ Mircae Eliade ; **Kutsal ve Dindışı**, Ç: M. Ali Kılıçbay, Gece Y., İst., 1991, s.30.

şikliğe uğramamaktadır. Her yeni devir kendisine has koşullarla sembollerin değerlerine bazı ilâveler yapmaktadır, ancak sembolün fonksiyonu çoğunlukla eskinin formlarıyla fazlaca farklılaşmadan kalabilmektedir.³⁶

Toplumun kültürel yapısının, fonksiyonel olarak varlığını devam ettirmesinde semboller önemini korumaktadırlar. Kültürün en önemli dayanağı olarak din kurumunun ifade ettiği anlamların kendi içinde ve diğer toplumsal yapılar üzerinde oluşturduğu etkileşimler de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Çünkü kültürel bir sistem olarak din, sembolik ifade biçimleriyle inananlarını motive eder ve toplumsal gerçeklik alanında sembollerle belirginleşir.³⁷ Sembolün dünyevî anlamı ve topluluk üzerindeki anlaşılma biçimleri yoruma bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Dinin ifade ettiği kutsalla ilgili yorumların sembolik ifade şekilleri yanında, topluluk üyelerinin zamanla kutsallık affettiği herhangi bir eşya, davranış vb. dinî anlam kazanarak dinin kutsal sembolik değeri olarak algılanabilmektedir. Ancak bir sembolün dinî olup olmadığı onun fonksiyonuna ve kullanımına bağlıdır.³⁸

Dinî tecrübe ilk anda açık ve seçik bir biçimde anlatımını bulmamaktadır; bununla birlikte bu tecrübenin büründüğü şekiller sayesinde ki, onun özelliğini tam anlamıyla anlamak mümkün olmaktadır.³⁹ Dinlerin, kişilerin çevrelerini tanımlamalarına, hislerini ifade etmelerine yardımcı olan bir inanç, sembol ve değerler yapısı vardır.⁴⁰ Dinin anlamı bu çerçevede, sembollerle insanların bir grubunun veya dünyanın özel bir grubunun dünyayla ilişkilerinde bireyleri özel anlam dünyalarını kurmaya sevkeder.⁴¹

Dinle bağlantı içindeki insan, kendi dünyasında günlük hayatın bütün olaylarını kendi bakış mantığına göre değerlendirerek kendisine yeni bir çevre kuruyor.⁴² Birey dini öğrenme ile yani dinî sembollerle kendisine ait bir kimlik tanımlaması yapabilmekte, bu kimlik sembolleştirmesi ile de her türlü eylem ya da davranışını temellendirebileceği bir güdülenme sistemi oluşturabilmektedir.⁴³ Böylece dinî sembollerin rolleri ve anlamları, toplumsal ilişkiler alanında işlevsel olabilmektedir.⁴⁴ Aslında dinin özünü ve gerçek amacını teşkil eden dış plândaki akislerin bizleri ulaştıracağı, yekpare hakikatin dünyasıdır. Somut bir akis öncelikle dikkatimizi çeker

³⁶ Eliade ; a.g.e., s.116.

³⁷ Tibi ; a.g.e.,s.25.

³⁸ Koç ; a.g.e., s.91.

³⁹ Wach ; **Din Sosyolojisi**, Ç: Ünver Günay, Kayseri 1990,s.10.

⁴⁰ Mardin ; **Din ve İdeoloji...**, s.45.

⁴¹ Tibi ; a.g.e., s.27.

⁴² Mardin ; **İdeoloji**, İletişim Y., İstanbul 1992, s.110.

⁴³ Gencay Şaylan ; **Türkiye'de İslâmcı Siyaset**, s.28.

⁴⁴ Tibi ; a.g.e., s.26.

ama hemen arka plânında ruhi, manevî derinlik bulunur.⁴⁵

Dinler ancak semboller aracılığıyla varlıklarını devam ettirirler ve bizler de semboller aracılığıyla dinî değerleri ve geçmişin kültürünü algılarız.⁴⁶ Dinî törenler ve semboller, toplumsal yaşayış alanında gerekli ve yararlı mantıklı bir işlev sağlar, grubun bütünlüğünün ve dayanışmasının muhafaza edilmesine ve sürdürülmesine yardım ederler. Bu nedenle "objektif olarak" gerçek olsun ya da olmasın dinî semboller sosyal sistemin kendi kendisini düzenlemesinde mantıklı bir maksada hizmet ederler.⁴⁷ Dinlerin geleceği sembollerle ilişkilidir. Semboller gücünü yitirdiğinde veya anlam sapmasına uğradığında dinî gelenekler canlılığını koruyamazlar.⁴⁸ Geertz'e göre, insan toplumsal varlığının anlamını dinî sembollerin canlılığıyla bulmaktadır. Bu bakımdan insanların sembollere bağlılığı onların yaşantılarındaki ilişkilerin anlam kazanması için önemlidir.⁴⁹ Dinî bir sembol, o bütünselliği içinde bilinçli olarak algılamasa bile onun mesajını aktarmaktadır. Çünkü sembol yalnızca insan aklına değil aynı zamanda bütünsel insanî varlığa hitap etmektedir.⁵⁰ Her dinî sembolün kendisine özgü varoluş biçimi, kutsalın veya kutsalla ilişkilendirilen dinî içerikli formların özel bir yapısını ve buna bağlı maddî tasvirlerini, davranış biçimlerini aksettirir.

Dinlerin inananlarına kazandırdığı semboller, onların yaşadıkları dünyayı daha özel gözlüklerle müşahede edebilmelerinde kavramsal bir görüş imkânı sağlamaktadır. Böylece insan semboller sayesinde kendi özel konumundan çıkmakta ve diğer insanlarla kendisine özgü birliktelik biçimleri oluşturmaktadır. Dinî inancın ifadesi ve dinî ritüellerle ilgili kavrayış biçimleri çoğunlukla birtakım sembollerle ifade edilir. Kutsalla iletişimin dinsel birtakım seronomi ve ritüel formları, dinî tavrı ve düşünceyi ifade eden değişik görünümlemlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda inancın canlılık ve anlamını ifade eden dinî törenler, ibadetler ve bunların icra edildiği zamanlar, mekânlar ve şekiller sembolik bazı görünümlemler içermektedir.

Bunun yanında, insanın dünyevî tavır ve davranışlarının içeriğinde bile kutsalla ilişkilendirilebilecek bazı ifade biçimleri, sembolik görünümlemler her zaman gözlenebilir. Giyilen herhangi bir kıyafetin, saç, sakal biçimlerinin, yeme içme kültürünün, kısacası insanın etrafında onun yaşantısını anlamlı kılan her türlü eşyayla onun ilgisinde dinî sembollerin anlaşılan veya anlaşılmayan ifade biçimleri vardır.

⁴⁵ Kılıç; a.g.e.,s.59.

⁴⁶ "Symbolism"; a.g.e.,s.198.

⁴⁷ Ken Wilber; *Transandantal Sosyoloji*, (Ç:Cemil Polat), İnsan Y., İst., 1995, s.24.

⁴⁸ "Symbolism"; a.g.e.,s.198.

⁴⁹ Tibi ; a.g.e.,s.26.

⁵⁰ Eliade; a.g.e., s.107.

Çağdaş toplumların kutsallıktan en fazla arınmış dindışı insanının tutum ve davranışlarında bile dindar insanın davranışlarının kökenindeki dinî sembolik ifadeleri bulmak mümkün olabilmektedir. Söz konusu olan yalnızca çağdaş insanın büyüsel, dinsel bir kökene sahip bazı batıl itikatları veya tabuları değildir. Asıl önemli olan kendisini dindışı sayan ve böyle olduğunu iddia eden çağdaş insanın halâ koskoca bir gizli mitolojiye ve çok sayıda yozlaşmış ayinselliklere sahip olmasıdır. Bayramlar, evlilik törenleri, doğum günü, yılbaşı kutlamaları vb. gibi⁵¹

Modern Toplumlarda Dinî Sembollerin Görünümü ve İfade Şekilleri :

Bugün sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşulların olgunlaştırdığı ve tarihsel süreçte önemli dönüşümlerle karşımıza çıkan modern toplumsal yapıda din kurumunun işlevleri daraltılmıştır. Din, toplumsal kurumlar üzerindeki etkinlik alanından kişilerin bireysel tecrübelerinin bir ifade biçimine dönüşmüştür. Toplumsal yapının dine dayalı cemaatvari ilişkiler düzeyinin dönüşmesi ve cemiyet hayatının uzmanlaşmaya dayanması, kültür hayatının çeşitli alanları arasında ayrılmalara yol açmıştır.⁵² Modernleşme sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi bütün geleneksel toplumsal düzen türlerinden eşi görülmedik bir biçimde söküp çıkarırken, toplumsal yapılarda kapsamlı dönüşümler meydana gelmektedir.⁵³ Tönnies'in yaptığı ayrımında olduğu gibi, modernliğin gelişimi, eski cemaat yapısında varolan yüz yüze ilişki biçimlerinden, modern cemiyetteki kompleks toplumsal ilişkiler alanına bir geçişi anlamlandırmaktadır.⁵⁴ Cemiyet yaşayışındaki topluluk çevrelerinde insanlar birtakım araçlar ve cemiyet hayatının zorunlu işleyişinin gerektirdiği koşullar çerçevesinde bir araya gelebilmektedirler.⁵⁵

Modernleşme, sosyal ve fizikî çevreyle ilgili olduğu kadar kişilerin tutum ve değerleri, zihinsel yapıları ve kişiliğiyle de ilgili bulunmaktadır.⁵⁶ Böylece modernleşme çerçevesinde toplumsal yapılar geleneksel değerlerden ve cemaatvari ilişkilerden giderek kopmaktadırlar.

Günümüz toplumlarında toplumsal işbölümünün artmasına bağlı olarak meslekî faaliyetler alanındaki ayrılıklar kendilerini daha güçlü bir

⁵¹ Eliade ; a.g.e., s.181.

⁵² Luckmann; a.g.m., s.433.

⁵³ Anthony Giddens; **Modernliğin Sonuçları**, (Ç:Ersin Kuşdil), Ayrıntı Y., İstanbul 1994, s.12.

⁵⁴ Giddens ; a.g.e., s.105.

⁵⁵ Alain Touraine; **Modernliğin Eleştirisi**, (Ç:Hülya Tufan), YKY., İst. 1994, s.109.

⁵⁶ Aytekin Yılmaz; **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi Y., İstanbul 1995, s.20.

şekilde hissettirdiklerinden, doğal yaş ve cinsiyet farklılıklarının ötesinde sosyal statü farklılıkları toplumu çeşitli kategorilere bölmektedir.⁵⁷ Freyer'e göre, kültürel faaliyetlerin ileri derecede ihtisaslaşmasının doğurduğu parçalanma ve dağılma tehlikesini bertaraf ederek kültürün ve şahsiyetin bütünlüğünü koruyan en önemli rolü din oynayabilir.⁵⁸ Modern cemiyetlerde din ve toplum hayatının kendisine özgü alanlarında giderek artan kopma noktasına rağmen eskinin mitolojik değerleri ve insanlığın yeni mitolojileri gündelik hayatta bazı sembolleştirmelerle varlığını koruyor.⁵⁹ Cemiyetlerin sosyal yapılarında meydana gelen gelişmeler sonuçta daha rasyonel sistemler oluştururken, dinlerin sosyal formları da farklılaşmaktadır. Bu durum dinlerin daha özel bir alana, kişilerin vicdanlarına hitap eden bir konumunu ortaya çıkarmaktadır. Dinlerin bu formu, gündelik hayatta bazı sembolik yapılarla kendisini daha çok kişilerin özel dünyalarında, ibadet yerlerinde ve toplumun bütünü ilgilendiren bir takım pratik bazı dinî törenlerde kendisini ifade etmektedir.⁶⁰

Modern toplum, kutsal alan ve kutsal dışı arasında net bir ayrımı beraberinde getirmiştir.⁶¹ Weber din olayını birey ve toplum açısından bir bütün olarak tanımlarken bireyin toplum ve evrenle ilişkisini belli bir çerçevede kuruyordu. Ona göre din, modern öncesi toplumların dünya görüşüdür. Tarihsel gelişmeyle birlikte rasyonel düşünce dünyanın büyüünün bözülmesini gerekli kılarken modern dünyanın kapılarını aralamıştır.⁶² Modern toplumlarda dinin, toplum hayatının diğer alanlarındaki işlevleri daraltılırken bu işlevler farklı kurumlar tarafından yerine getirilmektedir.⁶³ Bireyler kutsallığı içeren değerleri benimserken toplum hayatının diğer bütün alanları sekülerleştirilmiştir.⁶⁴

Din aynı zamanda kendi iddiası olan bir anlam çerçevesi, bir dünya görüşü olarak tanımlandığında ve bu doğrultuda insan yaşamı ve yaşamın algılanması tutarlı bir bütün olarak düşünüldüğünde, dinin yeni ko-

⁵⁷ Ünver Günay ; "Din ve Toplumsal Farklılaşma" Atatürk Ü.İ.F.Y.,S:5, s.77.

⁵⁸ Hans Freyer; **Din Sosyolojisi**, Ç:Turgut Kalpsüz, Ankara 1964, s.78.

⁵⁹ Heiner Neulemann ; "Religion und Wertwandel in Empirischen Untersuchungen der BRD", **Religion und Gesellschaftlicher Wandel**, Tübingen 1984, s.181.

⁶⁰ Seyfarth Contans; "Religionssoziologische Aspekte der Wertwandelsproblematik", **a.g.e.**, s.25.

⁶¹ Neulemann, **a.g.e.**,s.176.

⁶² Bassam Tibi; **Islamischer Fundamentalismus,Moderne Wissenschaft und Technologie**, Frankfurt 1993, s.35.

⁶³ Nuray Mert; **Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış** , Bağlam Y., İstanbul 1994, s.26.

⁶⁴ Tibi, **Islamischer....**, s.56.

şullara kendini uydurmasından kolayca bahsedilemez.⁶⁵

Sekülerleşme sürecinin kapsamında bireysel ve toplumsal yaşamın birbirinden hemen tamamen ayrılacağı ve dinsel söylemin modern toplumda bireysel alana sevkedilmek suretiyle toplumda uyum içinde varabileceği düşünülür. Bu iddia şüphesiz insanların hayatlarını bir bütün olarak tanımlayan semavi dinlerin iddialarıyla çatışmaktadır.⁶⁶

Günümüz toplumlarında modernleşmenin meydana getirdiği yeni yaşam tarzları, kentleşme, sanayileşme kapsamında toplumsal ilişkileri daha anonim ve faydacı bir görünüme büründürmekte, sosyal baskı ve kontrol azalmakta, toplumsal hareketlilik artmaktadır.⁶⁷ Modernlik bireysel insana dayanmakla birlikte aydınlanma felsefesinin etkin ve özgür insanı yerini pasif, etkisiz ve şaşkın insanlara bırakmakta, kimliğini kaybeden ve yaşantısını kontrol edemeyen insan din ve aile gibi özel yaşam değerlerini öne geçirmekte, hayatını anlamlandırmak ve yalnızlıktan kurtulmak için ya tarihsel olarak bağlı olduğu yerel, dinsel ve etnik gruplara yönelmekte veya bu fonksiyonları gören yeni dinsel oluşumlara bağlılığı seçebilmektedir.⁶⁸ Modernleşmeyle birlikte özellikle sosyal ilişkiler alanında geleneksel roller, statüler, değerler ve kavramlar hızla altüst olmaktadır. Sosyal alanda gerçekleşen değişimlerin en önemli sonuçlarından kimlik krizinin sebebi parçalanmış toplum yapısıdır. Özellikle toplumun geleneksel kesimleri bu parçalanmışlıktan oldukça etkilenmekte, kimlik arayışı altında toplumla yeniden bütünleşmenin yollarını aramaktadırlar.⁶⁹

Değişim sürecinde toplumu oluşturan gruplar arasındaki dengeler de bozulmaktadır. Yeni gruplar ortaya çıkarak güç kazanmakta eskinin etkin sosyal normları zayıflamaktadır. Geleneksel değerlerin muhafazası kapsamında değişime karşı çıkış grupsal temelde kendisine yeni anlam dünyaları oluşturmaktadır. Gündelik yaşantının değişen biçimlerine karşı birliktelikte paylaşılan geleneksel değerlerle örülü toplumsal yaşam dünyasında bireylerin sembolik evreni de oluşmaktadır.⁷⁰ Modernleşmenin oluşturduğu ekonomik ve sosyal dönüşümler bir taraftan küreselleşmeyi artırırken diğer taraftan yerelliğin, cemaat duygularının geliştiği, bireyin cemaat içinde ele alındığı kültürel arayışların oluştuğunu göstermektedir.⁷¹

⁶⁵ Mert ; a.g.e., s.34.

⁶⁶ Mert ; a.g.e., s.15.

⁶⁷ Ünver Günay ; *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, Erzurum 1978, s.16.

⁶⁸ Yılmaz ; a.g.e., s.12.

⁶⁹ Ali Yaşar Sarıbay ; *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*, İletişim Y., İstanbul 1994, s.46.

⁷⁰ Yılmaz ; a.g.e., s.33.

⁷¹ Yılmaz ; a.g.e., s.48.

Modern cemiyetlerde din, bireyleri şahsiyetlerinin parçalanması tehlikesine karşı korumakta ve onları kutsalın etrafında birleşebilecekleri bir bütünleşmeye çağırmaktadır.⁷² Hemen bütün dinlerde mistik hayat, dinî cemaat içindeki gelişmelere karşı daha sıkı bir cemaat anlayışı ve dinin daha içten yaşanması düşüncesi ve eğilimine dayanan bir protesto ve reaksiyon hareketi olarak ortaya çıkmıştır.⁷³

Modernlik sorgulanmaya başlandığı zaman, insanların zihinleri yeniden dine yönelmeye başlar. Ancak insanlar ilk vahyin güç ve saflığından uzak kalmanın etkisiyle dinî değerlendirmelerini büyük oranda duygusallaştırılmış, beşerileştirilmiş, saptırılmış zaman zaman da profan ideolojilerle yarışan bir çeşit idealizm veya ideolojiye indirgemişlerdir. Bu yorum biçimlerinde kutsalın yorumları farklı sembolik anlatımlarda kendisini bulmaktadır.⁷⁴ Toplumsal yapı içinde farklı menfaat odakları olarak teşkilâtlanan dini hareketler gerçek dinin en tehlikeli hasımları olarak, toplumsal yapıda çeşitli nedenlerle oluşan dinî boşluğu farklı yorumlar temelinde doldurabilmektedirler.⁷⁵

Kişilerin tarikatlar ve diğer dinî gruplara rağbetlerinde manevî-ruhî tatminsizlik ve arayış içinde olmalarının rolü büyüktür. Ama kitleleri bu arayışa iten maddî faktörler de modern dünyada yeniden önem kazanmıştır. Hayat pahalılığı, yeni dünya görüşü ve hayat anlayışının kentleşme ve bunların birlikte getirdiği toplumsal değişmelerin, psiko-sosyal gerilimlerin baskısı altında ezilen, bocalayan, kendisini güçsüz hisseden bireyler için kurtuluş, tarikat şeyhlerinin veya diğer dinî grup liderlerinin, yorumladığı şekliyle anlamını bulan hareketlerdedir.⁷⁶ Bu anlamda dinî gruplara katılmalar modernleşmenin getirdiği geçişin sancularına karşı bir tepki şeklinde de anlaşılabilir.

Türkiye'de İslâmî Sembollerin Görünümü

Türkiye modernleşme kapsamında toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda önemli değişimler geçirmiştir. Türk modernleşme süreci, merkez toplumsal değerleri ve hattâ insanı Batı medeniyetinin izdüşümünde yeniden tanımlamıştır. Aydınlanma çağı fikirleri ve sanayi medeniyetinin uzantısında şekillenen Batı Modernizmi, rasyonalist ve pozitivist değerlerin yanı sıra bireye dayalı liberal değerleri de oluşturarak dinsel ve geleneksel inançların yoğunluğu cemaat ilişkilerini dönüştürmüş,

⁷² Freyer ; a.g.e., s.78.

⁷³ Wach ; a.g.e., s.159-160.

⁷⁴ Nortbourne ; a.g.e., s.23.

⁷⁵ Nortbourne ; a.g.e., s.26.

⁷⁶ Günay ; a.g.e.,s.152.

daha çoğulcu bir toplumsal yapıya ulaşmıştır.⁷⁷ Türkiye’de din konusundaki tartışmaların ilginç yönü, bu tartışmaların İslâm dininin, Türk toplumu içindeki yerinin ne olduğu üzerinde belirginleşmesine rağmen, İslâmın kişilerin bakış açılarına ve perspektiflerine göre değişik anlamlar kazanmasıdır.⁷⁸

Modernleşme ve Batılı kodların yayılmasının toplumun bir kesimi için halâ kişinin kültürel kimliğini ve kültürel benliğinin bir parçası olan bireysel normlarını tahrip edici olarak algılandığı, bu tahripten uzak kalabilmek yolunda İslâmî yaşam tarzına ve zihin çevresine yakınlık göstermenin bir karşı söylem alanı edinmek olarak anlaşıldığı ve bütün bu süreçlerin bugünün maddî varoluş koşullarının sınırlılığı çerçevesinde bazı kültürel pratiklere yöneldiği görülmektedir.⁷⁹ Dinin modernizmle olan ilişki düzeyinde ortaya çıkan bir diğer gerçek de, modernleşme sürecinde, bireylerin kendilerine belirli bir kişilik ve kimlik kurmada yararlandıkları geleneksel araçlardan yoksun kalmalarıdır.⁸⁰ Bu durum, kentleşmenin yolaçtığı toplumsal ufuk genişlemesinin ve toplumsal iletişim örüntülerindeki değişimin köyden kente yönelen (ya da köyde iken kentin yarattığı yeni sorunlarla yüzyüze gelen) pek çok kişinin, kimliklerini dayandıracakları bir zemin olarak dini bağlılıklarını kullanmalarını gerektiren bir dönemde ortaya çıkmaktadır.⁸¹ Bunun sonucunda Batı karşısında tavrı alış biçimleri olarak İslâm dini çok yönlü bir kimlik ifadesi olarak algılanmıştır. İslâm dünyasının kendi tarihselliğinin ideolojik İslâmı bugün getirdiği yer güçlü bir şekilde yaşayan Batı karşıtlığıdır.⁸²

Toplumun bir kesimi için Batılı modern kodların yayılması kültürel benliği aşındırıcı olarak algılanmakta ve İslâm içinde hem ayrımlayıcı stratejilerin farklılığı belirlediği hem de güvenli bir zeminin oluştuğu ontolojik anlamdaki bir karşı alanı içermesi bakımından önem kazanmaktadır.⁸³ Birçok araştırmacı Türkiye’deki İslâmî hareketleri yöneticileri Batıyla çok yakın ilişki kurarak uzlaşma içine giren bir halkın kimlik arayışının ifadeleri olarak görmektedir.⁸⁴ Bu çerçevede müslümanlar farklı referans çevrelerinin sunduğu İslâmî kimlikle kendilerini tanımlamaya çalış-

⁷⁷ Nilüfer Göle ; **Modern Mahrem**, s.130.

⁷⁸ Şerif Mardin; “Modern Türkiye’de Din”, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Y., İstanbul 1992, s.85.

⁷⁹ Aynur İlyasoğlu; **Örtülü Kimlik**, Metis Y., İstanbul 1994, s.24.

⁸⁰ Şerif Mardin ; **Bediüzzaman Said Nursi Olayı, Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişme**, İletişim Y., İstanbul 1992, Ç:Metin Çulhaoğlu, s.282.

⁸¹ Mardin; **Bediüzzaman...**,s.283.

⁸² Mümtazer Türköne; “Müslümanlar ve Çoğulcu bir Toplum Tasarımı”, **Birikim**, Kasım 1992, s.24.

⁸³ İlyasoğlu; **a.g.e.**, s.121.

⁸⁴ Richard Tapper; **Çağdaş Türkiye’de İslâm**, Sarmal Y., İstanbul 1993, s.30.

mişlardır.⁸⁵ Türkiye’de İslâm, heterojen ve çok boyutlu olarak tanımlanabilen farklı biçim ve işlevleri olan, bölgeye ve sınıf yapısına göre değişiklik gösteren ortodoks yapılar, geleneksel ve yeni tarikatlar, kişisel-ahlâkî ve ideolojik boyutlar içinde ortaya çıkabilmektedir.⁸⁶ Bu nedenle müslümanların yaşadıkları coğrafyalarda, İslâmın dinamik bir yenilenmesi, müdafaa edici kültürel reaksiyonların tükenmeyişi nedeniyle henüz kendisini gösteremiyor.⁸⁷ Cemaatlerin tanımladığı dinî yorumlar, mensuplarının kendi dışlarındaki dünyayla ilişkilerinde algılanan biricik İslâmî hakikatler olarak anlaşılır ve takdim edilmektedir. Türkiye’de yeni koşullardaki İslâmî canlanış, toplumsal ve ideolojik açıdan herhangi bir eski biçimle mutlaka aynı olması gerekmeyen tümüyle yeni biçimler alabilmiştir.⁸⁸ Dolayısıyla grubun kendi çerçevesi içinde anlam kazanan dinî kavramlar üzerine fikir yürütmeler, tek ve değişmez kalıplar olarak aktarılır ve onun etrafında spekülasyonlar yapılır.

Cemaat üyeleri kendi İslâmî kimliklerinin oluşturulmasında ve kendilerini diğer cemaat ve gruplardan ayırdetmede bir takım semboller ve imajları kolaylıkla benimsemektedirler.⁸⁹ Özellikle modern yaşamın getirdiği yeni alışkanlıklar ve giyinme biçimleri, dinselleştirilen bir karşı çıkış anlamında önemli direnme boyutu olmaktadır. Kılık kıyafete atfedilen simgesel değerler Osmanlı toplumsal tarihinin her zaman önemli bir parçası olmuştur. Osmanlılarınki gibi halklardan oluşan ve etnik olarak karmaşık bir yapı içinde bu tür bir simgecilik bir yandan etnik kimlik, statü, meslekî özdeşleştirme gibi farklılıklara işaret ediyordu. Batılılaşma tarihi içinde kılık kıyafete ilişkin simgesel değerler her zaman Batılılaşmanın dozu ve kimlik ile ilgili tartışmaların odak noktası olmuştur.⁹⁰ Türkiye’de bazı kıyafetlerin tercihi Batılılaşmaya karşı veya taraf olmanın simgesi halinde algılanmış, toplumda bu çerçevede önemli farklılıklar oluşturulmuştur. Son yılların belirgin bir özelliği olarak Türkiye’de kadınların İslâmî ilkeler doğrultusunda tesettüre yönelmeleri de bu ayrımlayıcı stratejilerden biri olarak ele alınabilir. Tesettüre yönelişte İslâmî inanç düzle-

⁸⁵ Adel Theodor Khoury ; “Religion und Politik im Islam”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 25 Mai 1990, 22/90, Bonn, s.9.

⁸⁶ Tapper, *a.g.e.*, s.31.; Nur Vergin çalışmalarında dinselîği toplumsal değişimin bir parçası olarak çözümlenmiş ve tarikata katılımı, kimliğin onarılması ve korunmasının bir ifadesi olarak incelemiştir. Bkz:Nur Vergin; “Toplumsal Değişme ve Dinselîkte Artış”, *Toplum ve Bilim*, S:29/30, Bahar-Yaz 1985, s.9-28.

⁸⁷ Bassam Tibi ; *Die fundamentalistische Herausforderung, Der Islam und die Weltpolitik*, Beck Verlag, München 1992, s.55.

⁸⁸ Mardin; *Din ve İdeoloji...*,s.72.

⁸⁹ Mardin; *Din ve İdeoloji...*, s.65.

⁹⁰ İlyasoğlu; *a.g.e.*, s.50.

minde ve buna eşlik eden toplum vizyonu kadın kimliğini anlamlandırmaktadır.⁹¹ Tanımlanabilir düşüncelerin, imajların ve çağrışımların kıyafet simgeleri etrafında kristalleşmesi ölçüsünde anlamlarda daha çok farklılaşacak, bunların gösterdiği büyük değişkenlik öncelikle farklı toplumsal katmanlar ve beğeni alt kültürleri arasında göze çarpacaktır.⁹² Sembollerin anlatım kuvvetlerinin olgunlaştığı kırsal ve alt tabaka halk arasında, modernleşme sürecinin kitle toplumu görünüşü arttıkça birtakım dinî tutum ve değerler, kılık, kıyafet tercihlerinde gözlenebilmektedir. Özellikle dinî grup üyelerinin kendi dinî dünya görüşlerinin bir anlatımı olarak dış görünümünde tanımlanan özel giyinme ve yaşayış biçimleri kimliklerin sembolleştirilen bir anlamıdır. Örtünme geleneksellik ile modernizmin arasındaki gerilim hattı üzerine kurulu radikal islâmıcılığı açığa vurmaktadır.⁹³ Türkiye'nin durumunda simgesel nitelikte hayati bir öge olan kadın giyim kuşamı, kültürel kutuplaşmanın en belirgin işareti olarak ortaya çıkmış ve farklılaşma kimlikler temelinde modernliğe atıfta bulunma ya da tepki gösterme eksenleri üzerinde oturmuştur.⁹⁴

İslâmî olgu bir yandan coğrafi mekânda kentlere doğru kaymakta diğer yandan kültürel alanda modern değerlerin, sembollerin üretildiği merkez iktidar alanlarına nüfuz etmektedir. Türkiye'de Cumhuriyet döneminde, halk arasında yaşanan biçimiyle İslâm kişilerin dış görünümünde önem verdikleri bir kimliği belirleme aracı olarak devam etmektedir. Bu nedenle dinin insan ilişkilerinde ortaya koyduğu diğer formlar kendisini ifade edecek alan bulamamaktadır.

---

⁹¹ İlyasoğlu; a.g.e., s.25.

⁹² Fred Davis ; **Moda Kültür ve Kimlik**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.21.

⁹³ Göle; a.g.e., s.88.

⁹⁴ İlyasoğlu; a.g.e., s.120.